

„Közel, s Távol”

II.

*Az Eötvös Collegium Orientalisztika Műhely
éves konferenciájának előadásaiból*

2012

„Közel, s Távol” II.

*Az Eötvös Collegium Orientalisztika Műhely
éves konferenciájának előadásaiból*

2012

The logo features a grey speech bubble containing the word 'ÚJ' in white, followed by 'SZÉCHENYI TERV' in a bold, grey, sans-serif font.

Nemzeti Fejlesztési Ügynökség
www.ujszechenyiterv.gov.hu
06 40 638 638

A projektek az Európai Unió
támogatásával valósulnak meg.

TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0030 „Önálló lépések a tudomány területén”

Eötvös Collegium

Budapest, 2012

Felélős kiadó: Dr. Horváth László, az ELTE Eötvös Collegium igazgatója

Szerkesztő: Takó Ferenc

Korrektúra: Doma Petra, Jámbor Aliz Laura, Kövi Franciska,

Sándor Angelika, Takó Ferenc

Copyright © Eötvös Collegium 2012

Minden jog fenntartva!

Nyomdai kivitel: Komáromi Nyomda és Kiadó Kft.

Felélős vezető: Kovács Jánosné ügyvezető igazgató

ISBN: 978-963-89596-1-4

Kövi Franciska

Kopt kolostori művészet: a Vörös és a Fehér kolostor

Bevezetés

Egyiptom két leghíresebb kolostora a Vörös és a Fehér kolostor,¹ nevüket az őket alkotó kőtömbök színéről kapták. A két templom közül a Fehér kolostor (2. ábra) a korábbi, az 5. századra datálják, a Vörös kolostort (1. ábra) pedig az 5. század végére, a 6. század elejére teszik. A két kolostor felépítésében részben ugyan követi az ókori egyiptomi építészeti hagyományokat,² a belső részeket díszítő falképek már egy másik művészeti stílus sajátosságait mutatják be. Ez az ókori Egyiptom történetének utolsó időszaka, a kopt korszak.

Tanulmányomban bemutatom e kor művészetének főbb vonásait, és egy-egy kopt jellegzetesség mellett az ókori egyiptomi művészet tulajdonságait is szemléltetni szeretném. Rámutatok arra, melyek azok az elemek, szabályok, amelyek mind a két korszakban megtalálhatók, és melyek azok, amelyekben teljesen eltér egymástól ez a két, látszólag teljesen különböző művészet.

Fontosnak tartom megemlíteni, hogy a kopt korszakot és művészetet sokan hanyatlásnak látják, mivel eltávolodott a klasszikus értelemben vett egyiptomi művészettől, és emiatt nem szentelnek neki nagyobb figyelmet. Először is le kell szögezni, hogy a kopt művészet egy sajátos terület, hiszen Nagy Sándor kora után kialakult a hellenizmus, a hellenisztikus világ, amelyben kölcsönhatásba kerültek egymással addig részben távoli és egymástól elzárt kultúrák, népek, nyelvek. E folyamatok hoztak létre új formákat, irányokat, és ebben a sokszínű világban született meg a kopt művészet.

¹ Ismertebb neveik: Vörös kolostor (Deir al-Ahmar, Deir Anba Bishoi or Bishai); Fehér kolostor (Deir al-Abyad).

² TÖRÖK László, *After the pharaohs. Treasures of coptic art from egyptians collections*, Szépművészeti Múzeum, Bp., 2005, 197.

A kopt építészet

Kopt művészetről a Kr. u. III. századtól beszélhetünk. Főbb korszakai a következők: a III.-tól az V. századig tartott a késő antik korszak, az V.-tól a VII. századig a kora bizánci periódus, 641-től számítjuk az „arab hódítás utáni kort”³

Az építészetben – mint a két kolostor esetében is látni fogjuk – leginkább a klasszikus értelemben vett ókori egyiptomi, hellenisztikus (alexandriai) egyiptomi, valamint a római építészet sajátosságait fedezhetjük fel. A főbb építészeti megoldások, mint a vastag, várszerű falak a homorú pártázattal⁴ (cavetto cornice, 5. ábra) az egyiptomi templomok kinézetét idézi elénk, a falfülkék, apszisok kialakítása pedig az antik és a keresztény római építészet hagyományait követi. Megemlíthető még a görög és a mediterrán térség hatása is, ahogy azt majd az oszlopok tárgyalásánál látni fogjuk.

A kopt időszakban a régi templomok átalakítása, lerombolása, valamint kiegészítése és a régebbi sírok újrafelhasználása volt divatban. Az épületeken módosítottak, bővítéseket hajtott végre rajtuk, feliratokkal, falképekkel látták el őket. Jellemző újítás a bazilikális elrendezésű templom, amely pedig a római bazilikákhoz hasonlít. A belső bazilikális tér, valamint az egyiptomi templom külső formáját együttesen felhasználva épült meg a Vörös és a Fehér kolostor. Ez a jellegzetes típus e két kolostornál figyelhető meg igazán.

Úgy gondolom, hogy a két kolostort nem lehet külön tárgyalni, hiszen a Vörös a Fehér kolostor kicsinyített mása, és bár a festészet bemutatásánál a Vörös kolostor falképeinek szentelek nagyobb figyelmet, ennek oka az, hogy 2002-ben kezdődött meg e kolostor falképeinek a restaurálása, így a festmények tekintetében ez a templom izgalmasabbnak és jobban átláthatónak ígérkezik a másiknál. Ettől függetlenül folyamatosan kitérek majd a Fehér kolostorra is, mert ez a templom nagyobb és talán híresebb is szerényebb társánál.

A Fehér és a Vörös kolostor építésze

A Fehér kolostor (Deir-el-Abyad) és a Vörös kolostor (Deir-el-Bishoi) egymástól nem messze, a közép-egyiptomi Sohag településén található. Felépítésüket tekintve nagyon hasonlóak, mindkét templom bazilikális elrendezésű, vagyis a főhajót két oszlopsor választja el a mellékhajóktól, így oszтва három fő részre

³ Lexikon, <http://www2.szepmuveszeti.hu/hyperion/lexikon.php?id=282> (2012. 03. 17.)

⁴ TÖRÖK, *i. m.*, 198.

a területet. A két kolostor főhajójának végében található a szentély, amelyben élénk színekben pompázó falképek maradtak fent.

Az ókori egyiptomi templomok és az általam vizsgált két kolostor külső megjelenésében a legszembetűnőbb hasonlóság a masszív, felfelé keskenyedő, erős falak, amelyek tetején a homorú pártázat foglal helyet. Ezeket az építészeti jellegzetességeket és a homorú pártázat díszítő funkcióját előszeretettel használták az ókori egyiptomi építészetben, főként a templomoknál. A Fehér és a Vörös kolostor templomának legfontosabb része talán a szentély, csakúgy, mint az egyiptomi templomok esetében. Mind a két korszakban a templomok elzárt részén, az épület végénél található. Bár az ókori Egyiptomban a szentély az istenszobor elrejtésére szolgált, illetve ide a hívők sem léphettek be, a kopt időkben a templom funkciója megváltozott. Most a hívők befogadása volt a cél, valamint a kolostor szerzetesei tevékenykedtek a templomban.

A kolostorok díszítésében meg kell említeni a reliefeket, a faragott díszítéseket, frízeket, amelyek a görög művészet hatásáról tanúskodnak. Erre a legjobb példa a Vörös kolostor bejáratánál látható gazdag faragott díszítés. Növényi mintázatokat, akantuszleveleket és korinthuszi oszlopfőkkel ellátott pilasztereket láthatunk. Jellemző a görög minták alkalmazása ebben az időszakban, főként a görög stílusú oszlopok az építészetben, a görög nyelv és írás a falképeken,⁵ feliratokon, valamint az imént említett görög díszítő motívumok használata is.

A kopt kolostori építészetről részletesebben

Mint ahogy már említettem, a kopt időkben felhasználták az ókori épületek, templomok részeit, kőtömbjeit az új templom építésére. Ez nem volt egyedülálló Egyiptom történelmében: már a fáraók korában is eltulajdonították, illetve felhasználták más uralkodók szobrai, épületei, és ez a római korban is folytatódott. A Vörös kolostorban is számos, hieroglifával ellátott kőtömböt találunk.

Mivel a két kolostor felépítésében szinte teljesen megegyezik, bővebben a Fehér kolostort fogom bemutatni, kitérve mind a két épület jellegzetességeire és felvázolva egy kopt kolostor felépítését. Ezzel ellentétben, a kopt kolostori festészet bemutatásánál a szerényebb kolostor falképeire látunk majd példákat. Ezeket mind a két esetben a templom szentélyében találhatjuk meg, amely

⁵ Paul DILLEY, *Dipinti in late antiquity and Shenoute's monastic federation: Text and image in the paintings of the Red Monastery*, Habelt, Bonn, 2008, 113.

háromkaréjos (lóhere) stílusban⁶ épült, és három apszisfülke található benne, amelyet kétsornyi oszlop tagol három fő regiszterre. Az oszlopok között kis fülkéket képeztek ki.

Mivel a Fehér kolostor az idők folyamán pusztulásnak indult, többször felújították, átépítették, a jelenlegi állapota kissé eltér a Shenute⁷ idején épült eredetitől. A mai látogató a déli falon található bejáraton, egy kapun jut be egy hatalmas hosszú terembe (narthex), amely a templommal párhuzamosan helyezkedik el. A hosszú teremből egy ajtó vezet közvetlenül a központi terembe, a főhajóba, ahol eredetileg a gyülekezet foglalt helyet. Eredetileg az egész templomot tető borította, de ez máig nem maradt fent.⁸ Néhány tetőtartó oszlop azonban megmaradt, amelyek korinthuszi oszlopfőkkel vannak ellátva. A hajó hosszanti oldalán található a szószék (pulpitus) maradványai, ahonnan a tömegekhez lehetett beszélni.

A hajó falai faragott fülkékkel voltak díszítve, amelyeknek felső részét kagyló-mintázattal látták el. Az ókorban a falak, az oszlopok és a fülkék is fényes, erős színekkel voltak festve. A két kolostor között az egyik alapvető különbség az, hogy a Fehér kolostorra inkább a faragott díszítések a jellemzők, a Vörös kolostor esetében legtöbbször festett felületeket látunk, és ez jóval gazdaságosabb kivitelezésről tanúskodik.

A főhajó jobb oldali (keleti) vége egy hatalmas, magas falban végződik, amely jóval későbbi konstrukció az eredeti templomnál. A hajóban egy boltozati rész is épült ezen a helyen, amely a hajótól indult el, és a templom legszentebb helyében végződött. A jelenlegi fal helyettesíti ezt az ívet, amelynek a funkciója az, hogy elválassza a szabadon álló templomot (hajót) a szent tértől, amely ma már a fal mögött található. Belül egy tágasabb szoba fogadja a látogatót, ez a modern gyülekezet helye. A keleti vége a templomnak a már említett hármas szentélyben végződik, itt félkör alakú kis kápolnákkal (apszissokkal) találkozunk, a központi apszist pedig egy ikonosztáz védi, amely egy, a templomszentélyt a templom hajójától elválasztó képekkel ellátott fal. A központi apszisban található a főoltár.

Több bejárata is volt az épületnek. A templom bal oldali (nyugati) végénél volt a nyugati falon egy bejárati kapu, amely eredetileg egy előszobába (narthex) vezetett, de ez ma zárva van. E fölött és az oldalsó folyosók fölött volt egy felső épületrész is (galéria), ahová lépcsők vezettek fel, és ahonnan le lehetett

⁶ Elisabeth S. BOLMAN, *Late antique aesthetics, chromophobia, and the Red Monastery, Sohag, Egypt*, Leiden University, Leiden, 2006, 6.

⁷ Kopt szerzetes a 4. és 5. században Egyiptomban

⁸ The White Monastery Project, http://www.yale.edu/egyptology/ae_white.htm (2012.03.15.)

tekinteni a főhajóra és az ott játszódó eseményekre. Egy másik bejárati kapu az északi falon volt kiépítve, de ez ma már szintén zárva van.

A szentély területén látható félköríves kupolák tetejükön a kereszttel a mai görög építészetben is megtalálhatók, a karéjos és kagylós díszítésű fülkék a római építészetre jellemzőek, a külső felépítés pedig az egyiptomi templomokat idézi. A Fehér kolostor tehát egyfelől halmozza a különböző művészeti stílusokat, másfelől építészeti programjában egyesíti a közösségi templomi funkciókat a szerzetesi templom funkcióival. Ekkor Egyiptom egész területén éltek kopt közösségek, és e két kolostoron kívül is épültek templomok, kolostorok, ahol kis szerzetesi közösségek működtek.⁹ Számos egyiptomi kopt nyelvű szöveg íródott továbbá, ilyenek például a Fehér kolostorból ismert Shenute szövegei, aki bár nem a kolostor eredeti alapítója, de az ő tevékenysége idején nőtt meg ugrásszerűen a templom népessége.

A kopt kolostori festészetről részletesebben

A kopt kolostori festészet bemutatására a Vörös kolostor szentélyében található falképeket (dipintiket) fogom vizsgálni, részletezve a festészeti technikákat, az ábrázolások fő témáit, valamint a kopt festészet stílusát, mindezek mellett kitérve az egyiptomi sajátosságokra, hasonlóságokra is.

A kopt falképeken legtöbbször figurális ábrázolásokat látunk. Ezek általában szenteket, prófétákat és más bibliai alakokat mutatnak be. Hasonlóan a római katakombák művészetéhez, itt is találunk antik eredetű elemeket, nonfigurális ábrázolásokat.¹⁰ Ezeken a díszítéseken az ábrázolások nem annyira kötöttek, nem olyan szigorúak és merevek, mint az ókori egyiptomi falképeken. Ott szabályrendszerek szerint történtek a festmények ábrázolásai, a kopt keresztény művészetben viszont az alakok légiesebbek, könnyedebbnak tűnnek, és ezzel az egész kompozíció szabadabbnak, talán kissé élőbbnek is tűnik. Az ábrázolt személyek szemből tekintenek ránk, alakjuk nem túl kidolgozott, testüket ruha fedi. Általában az arcot és a kezet hangsúlyozzák, ezek a testrészek szinte mindig láthatóak, és a kéz valamilyen gesztust fejez ki, vagy valamit tart a kezében, ami az adott személy attribútuma is egyben.

Bár ez a művészet motívumkincsekben bővelkedik, az általam vizsgált kolostorok falképei vagy geometrikus díszítések sorozata, vagy növényi ornamentális

⁹ Hasonló egyiptomi kolostorok: Szent Antal kolostor (Keleti sivatag), Szent Pishoy kolostor (Wadi el-Natron), Szent Jeremiás kolostor (Szakkara).

¹⁰ BOLMAN, *i. m.*, 15.

díszítés, vagy biblia/figurális alakok: apostolok, evangélisták, szentek, angyalok, valamint Mária és Jézus ábrázolásai. Ez utóbbi típus a Vörös kolostor északi apszisának felső regiszterében, a félkupolában nagyon jól látható (3. ábra). Alatta az architrávon láncc/fonott motívum fut végig, ezt tartják a színezett korinthuszi oszlopok. Az oszlopok között kis félköríves fülkék találhatók szentek képeivel és lezárásként timpanonokkal, amelyeket pedig geometrikus díszítés élénkít. Majd még egy sor oszlop következik, amelyek között szintén fülkéket látunk. A fülkék belső díszítésére kedvelt minta a Fehér kolostorból ismert kagylós motívum. Az apszis felépítése tehát a görög építészeti mintákat követi.

Már a Fehér kolostornál említettem a falak, oszlopok és egyéb elemek színezését. Ez sem idegen az ókori egyiptomi művészettől, hiszen tulajdonképpen mindent festettek, szobrokat, falakat, oszlopokat és így tovább. A Vörös kolostor oszlopai hasonló stílusban vannak festve, mint egyiptomi társaik. Jó példa erre III. Thotmesz¹¹ oszlopa Karnakból (6. ábra), amelyen érzékelhető a színezési stílus, a koszorúzó motívum, amely körbefut az oszlopon, valamint látható a – valamikori – élénk színek használata egyaránt.¹²

A Vörös kolostor falképein jól követhető az eddig tárgyalt jellemzők, amelyeken túl további érdekességeket is megfigyelhetünk. Nem használnak árnyékolást, az alakok erősen kontúrozottak, nincsenek kevert, egymásba mosódó színek, ezzel megőrizve az egyiptomi hagyományokat, ahol a színeknek meghatározott szerepük és funkciójuk volt. Jellemző színek a fekete, a vörös, a sárga, a zöld. A festészeti technikák szintén megegyeznek: először az adott területet levakolják, kiegyenlítik a falat, majd a fehérre vakolt részre felviszik a festéket.¹³ Az ókori egyiptomi templomok falait feliratokkal is ellátták, a kép és az írás összetartozott. Ezek általában az ábrázolt személy azonosítására szolgáltak, történeteket örökítettek meg az utókor számára. A kolostorok falain is jellemzőek a kisebb-nagyobb feliratok, nincs ez másképp a Vörös kolostor esetében sem. Ezek lehetnek rövid, azonosításra szolgáló feliratok, nevek, de lehetnek hosszabbak is. A festményeknek fontos funkciója, hogy ezekben az időkben sok ember volt írástudatlan, a kép által elmesélt történetek azonban mindenki számára világossá válhattak.

A Vörös kolostor feliratai rámutatnak a kolostor jelentőségére: kis közösségek, gyülekezetek színhelye volt. A képeket, feliratokat vakolt felületre készítették, nem történt előkarcolás. A feliratoknak díszítő és tanító funkciója is volt, mint említettem, sokszor csak mint címke funkcionált, azonosította az ábrázolt sze-

¹¹ III. Thotmesz (1479–1425) az egyiptomi újbirodalom fáraója.

¹² BOLMAN, *i. m.*, 17.

¹³ DILLEY, *i. m.*, 112.

mélyt, de előfordulnak hosszabb típusok is, mint például himnuszok, idézetek, aláírások, naptárak, dedikációs feliratok. Az északi apszis ábrázolásai közül az egyik legfontosabb Shenute alakja, aki a középső regiszter kis fülkéjében foglal helyet. Rajta kívül más szentek képeivel is találkozunk, akár csak Alexandria püspökeinek és a kolostor pártfogóinak ábrázolásaival.¹⁴

Konklúzió

Tanulmányomban bemutattam a kopt keresztény művészet jellemzőit a Vörös és a Fehér kolostor alapján. Láthattuk, mennyiben merít a régebbi idők művészetéből, mennyire ragaszkodik egy-egy bevált építészeti elemhez vagy művészeti sajátossághoz, és mégis, mindezek ellenére mennyire újat tudott hozni a művészetben. Ezek alapján elmondható, hogy a fáraonikus kor után nem a hanyatlás vette kezdetét, csupán átadta a helyét valami másnak, amely legalább annyira alkotott meghatározót és újat, mint elődei.

¹⁴ DILLEY, *i. m.*, 117.

Képek

1. ábra Vörös kolostor

2. ábra Fehér kolostor

3. ábra A Vörös kolostor falképei

4. ábra A Fehér kolostor falképei

5. **ábra** Cavetto cornice (Deir-el Medine)

6. **ábra** III. Thotmesz oszlopa (Karnak)

Bibliográfia

- BECHTOLD Eszter: „Kopt építészet”, *Ókor* 2005. IV. 1–2.
- BOLMAN, Elizabeth S. : „Late Antique Aesthetics, Chromophobia, and the Red Monastery, Sohag, Egypt”, *Eastern Christian Art*, Leiden University, Leiden, 2006, 1–24.
- DILLEY, Paul: „Dipinti in Late Antiquity and Shenoute’s Monastic Federation: Text and Image in the Paintings of the Red Monastery”, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 165., Habelt, Bonn, 2008, 111–124.
- TÖRÖK László: *After the Pharaohs. Treasures of Coptic Art from Egyptian Collections*, Szépművészeti Múzeum, Bp., 2005.

Felhasznált internetes oldalak

- The White Monastery Project: http://www.yale.edu/egyptology/ae_white.htm
- Lexikon: <http://www2.szepmuveszeti.hu/hyperion/lexikon.php?id=282>
- The White Monastery Project:
http://www.yale.edu/egyptology/ae_white_decorative.htm

Tartalomjegyzék

„KÖZEL”

HEVESI KRISZTINA: Mereruka vezír masztabájának mozgásábrázolásai. A 13-as kamra reliefjei.....	9
TAKÁCS DÁNIEL: III. Mereszanh sírja és környezete.....	27
KÖVI FRANCISKA: Kopt kolostori művészet: a Vörös és a Fehér kolostor.....	47
SUSÁNSZKI JUDIT: Pokoli történetek. Bibliai útikalauz a síron túl.....	59
GYÖNGYÖSI CSILLA: Az egyistenhit megvallásáról (tawhīd) szóló hadíszyűjtemény ismertetése Buḥāri <i>Ṣaḥīḥ al-Buḥāri</i> című művéből.....	69
SZÁLKAI KINGA: Politikai iszlám: Alternatíva Közép-Ázsia számára?.....	79
BAGYINKA KRISZTINA: Törökország új önmeghatározása. Az új török külpolitika.....	89

„TÁVOL”

NYESTE ZSOLT: A kauzalitás szerepe a <i>Gendzsi monogatariban</i>	101
SZÁJLI KRISZTINA: Edogawa Ranpo és a japán detektívregény.....	119
SÁGI ATTILA: A nyelvi sztenderdizációs folyamatokat elősegítő és gátló tényezők Japánban a XX. században.....	131
SÁNDOR ANGELIKA: Amit az udvariasságelmélet nem tud.....	143
FÜREDI CSILLA: Személyes névmások, személyre utaló szavak a japán genolektusokban.....	151
LÁZÁR MARIANNA: Az ókori kínai és japán bronztükrökön megjelenő Négy Égtájór kultusza.....	161
VÖRÖS ERIKA: Hegy a világban, világ a hegyben. A szakrális világ földi megnyilvánulása a japán eszmerendszerben.....	171
DEÁK BORBÁLA ZSUZSANNA: A nevári buddhizmus sajátos arca.....	187
DÓBER ÁGNES: Felhők és vérpoklok. A nőkről alkotott kép a vallásban a premodern Japánban.....	195
SINKA ZSÓFIA: Távoli Szépségek. Kisaengek.....	205
KÁPOLNÁS OLIVÉR: Dzsingisz kán visszatérése.....	217

„KAPCSOLATOK”

HARTYÁNDI MÁTYÁS: Az emberi test a korai kínai bölcseletben.....	225
BARTÓK ANDRÁS: Fortélyok és táblajátékok. A kelet-ázsiai és a nyugati stratégiai kultúra.....	233
ILKÓ KRISZTINA: Eskandély Máté. Egy középkori magyarországi remete Kínában?	243
TAKÓ FERENC: Érvek, technikák, autoritások. Matteo Ricci <i>Tianzhu</i> <i>shiyijének</i> érvelési módszeréről.....	255
HANÁK JÁNOS: Christovão Ferreira két arca	271
CSONTOS SÁRA: A magyar ősköltészet keleti kapcsolatai.....	281
KONTSEK ANDRÁS: A jogaszövegek magyar nyelvű interpretációi.....	289
DOMA PETRA: Japán Shakespeare?	299
DÉNES MIRJAM: Japonizáló díszletek, jelmezek és a tradicionális japán művészet kapcsolatai. Tervezők, források, látásmódok	305
SEBESTYÉN DÓRA: Japán békeszerződés, 1951.....	327
MUSZKA KATALIN: <i>Koryo Saram</i> : A Közép-Ázsiába deportált koreaiak története	337
CSENDOM ANDREA: A Japánban élő koreai kisebbség, a <i>zainichi</i> „probléma”. Félreértések a koreai betelepülések kapcsán és napjaink generációs problémái.....	347